Magvető

Monroe E. Price

A TELEVÍZIÓ, A NYILVÁNOS SZFÉRA ÉS A NEMZETI IDENTITÁS

LASSULÓ IDŐ • LASSULÓ IDŐ • LASSULÓ IDŐ • LASSULÓ IDŐ

12. GLOBALIZMUS, TELEVÍZIÓ ÉS A TÁRSADALOM

Manapság bármilyen esszé is szülessék a jel-képekkel kapcsolatban, az mindenképpen egyfajta utazást jelent – keresztül a késő huszadik század omladozó ideológiai emlékművein és összeszabdalt politikai tájain. Nemzeti álmok romjait láthatjuk, amint a „régi államok mint a hajnali köd tűnnek el";[1] a régi identitás után kutató új államok ingatag alapjait, a megfogalmazott alapelvek és jogszabályok hulladékhegyeit, a modern popkultúra pusztításának nyomait, az újfajta technológiákhoz fűződő visszatérő álmokat és mindenfelé a csüggesztő, kiszámíthatatlan versenyt az összetartás és szétszóratás, az univerzális és a helyi, a modern és a fundamentalista között. A médiában a hatalmas átalakulások otromba roncsok sokasága – hadakozó civilizációk, eltűnő szokások, a régi technológia rozsdásodó gépezete – ellenében mennek végbe. Az ilyen pillanat az elmúlás szomorúságát a remény lehetőségeivel párosítja.

Két téma uralkodik: a nyilvános szféra tökéletesítésének jelentősége, és annak szükségessége, hogy újragondoljuk a média és a közösség kapcsolatát, valamint az összetartás és a nemzeti identitás kérdését. Az elvi veszély abban áll, hogy az egyik eredményeit veszélyezteti a másik erősödése. A kommunikációs rendszer olyan jellegű újjáalkotása, amely erősíti az addig tiltott nyilvános szférát, könnyen fellazíthatja az összetartozás hagyo-

mányos kötelékeit. Az a rendszer pedig, amelyben a kormány túlzottan hatékonyan támogathatja a nemzeti identitás által képviselt változatát, veszélyezteti az elmozdulást az autonóm nyilvános vita hatékonyabb területe felé. A feladat a következő: meg kell találni annak a módját, hogy a két téma harmóniát és ne konfliktust szüljön. Nincs ebben a feszültségben semmi különösebben újszerű a technológiát kivéve.

A nemzeti identitás

Amint arról már volt szó, minden állam dialógust folytat állampolgáraival létének legitimitásáról. Ebben a dialógusban az állam önmagát igyekszik igazolni, és az állampolgári lojalitás mellett érvel. Lehetséges, hogy némely állam az erőszak és a fikció használata nélkül annyira gyenge koncesszióval rendelkezik, hogy a legitimitás narratívájának kiépítése és terjesztése mindent fölemésztő és átható lesz, ami tragikusan sokat elárul az uralkodó rendszerről. A közösségi narratíva létrehozása és fenntartása azonban még a demokratikus társadalmakban is egy mindenre kiterjedő elfoglaltságot jelent. Az a fontos, hogy ezek az eszmék és jel-képek minden állam meghatározásának részei. A kormányzatok gyakorlatilag arra vannak kényszerítve, hogy olyan jel-képeket hozzanak létre és részesítsenek előnyben, melyek megerősítik a köztük és állampolgáraik között fennálló kapcsolatot. Az állam hivatkozhat arra, hogy kultúrájának védelme érdekében avatkozik be az eszmék piacába, ami jogos és helytálló alap lehet az intervencióra, vagy – kicsit becsvágyóbban – azzal is érvelhet, hogy egy olyan szemléletmódot akar ösztönözni, amely túlmutat „felségterületén". A nemzeti identitás, ez a nagyon szinpadias fogalom, a jel-képek olyan, gyakran elegáns gyűjteményévé válik, amelyet – amint már említettem – a kormány (illetve az érdekcsoportok sokasága) azért gyárt és ösztönöz, hogy megőrizze hatalmi pozícióját.

A globális versennyel szemben kétszeresen fontos a nemzeti identitás kialakítása és annak a nyelvhez, a művészetekhez, az

odalomhoz, a filmekhez és a televízióhoz fűződő kapcsolatá-k ápolása. Az ugyanis, hogy az állam hatékonyan vegyen részt lojalitáspiacon zajló versenyben, sokkal fontosabb, mint egy lyan privatizált rendszer létrejötte, ahol a szerződésbe foglalt tenderdek az engedélyezett társaságokat arra kötelezik, hogy lturális műsorokat sugározzanak és más közösségi feladatokat ssanak el, például a hír- és információszolgáltatást. Ezeket a rsaságokat – miközben meg kell felelniük annak a belső szük-égletnek, hogy közönséget teremtsenek a maguk számára – észvényeseik arra kötelezik, hogy a közszolgálati kötelességeket lehető legszűkebben értelmezzék. Az előbb említett kikötések nnek megfelelően komolytalanok és nevetségesek. Ez az ame-ikai tapasztalatok tanulsága, és ez a tanulság ott rejlik a tovább-adott műsorszolgáltatási modellben.

Ahhoz, hogy hatékony lehessen, a kormánynak meg kell reformálnia és fel kell frissítenie a gyakran merev, fölösleges létszámmal működtetett, néha korrupt és cinikus közszolgálati műsorszolgáltató szervezeteket. Ezek a szervezetek mindenfelé veszélyben forognak, és gyakran hanyatlásnak indultak. Úgy kellene most a televízióhoz viszonyulniuk, ahogyan a nagy nemzeti zenekarok viszonyulnak a zenéhez, vagy egy jelentősebb egyetem az oktatás intézményéhez. Ahelyett, hogy a leginkább fiktív bőséggel szemben összeomlanának, meg kell ragadniuk az újfajta technológiák által nyújtott lehetőségeket. A régi eljárások felelevenítése, a Méltányossági Doktrína bevezetése, a reklámozás mértékének ellenőrzése, illetve a „közérdekek" más módon történő szolgálata önmagában nem elegendő. A régi program kissé kopottas már; más résztvevők, más technológia, más közönség – egy másik rendszer szülte. Még az amerikai műsorszolgáltatás magas szintű szabályozásában sincsen túlzottan sok arra utaló jel, hogy az intervenció és a demokratikus célkitűzések megvalósításának elősegítése között szoros összefüggés lenne. Ehelyett inkább a közérdek fogalmának az új technológiára vonatkoztatott átértelmezésére van szükség. Ennek az elemzésnek részét képezi a kormány pártfogói – televíziós csatornák alapítá-

sára vonatkozó – szerepe. Mark Yudolf jó összefoglalását adta a kormány szerepének: „a demokratikus kormányok ... nem tagadhatják meg, hogy tanítsanak, utat mutassanak vagy meggyőzzenek; annyira lesznek demokratikusak, amennyire demokratikus értékeket közvetítenek. Másként fogalmazva: nincs mitől félnie az olyan kormányzati reklámozásnak, kiadói tevékenységnek és műsorszolgáltatásnak, amely tudatosan támogatja a toleranciát, a választói részvételt, az együttműködésen alapuló kormányzást és más hasonló elveket. Mindezek egy olyan keret létrehozásához járulnak hozzá, amely a kormányzat számára bonyolultabbá teszi »kifogásolható« értékeinek – ez a legjobb módja megnevezésüknek – indoktrinálását. Így azután az, ami első ránézésre ellentmondásnak tűnik ..., valójában lehet, hogy csupán egyensúly kérdése. Az önuralommal rendelkező állampolgár, aki a képviseleti demokrácia alapja, kizárólag a szocializálás terméke."[2]

Az 1990-es évek elején Kijevben a kulturális múltat idéző kormányzati műsorszolgáltatást durván „rövidnadrágos" televízióként jellemezték – a tangóharmonikások viselete után. A „rövidnadrágos" televízió aligha elegendő. A közszolgálati televíziónak mint a lojalitáspiacon való támogatás eszközének meg kell találnia új nemzeti szerepét, és meg kell erősítenie kapcsolatát a művészetek támogatásának más formáival. E szerep kialakítása semmiképpen sem egyszerű, ráadásul emlékeztetnie kell a nemzetet arra, ami a legjobb benne: a kiválósággal való kapcsolatára (nemcsak a határokon belül, de az egész világon). Amint azt már láttuk, az Egyesült Államok, miközben kormányzati úton, illetve alapítványokon keresztül, a szabad vállalkozás iránti lelkes és érthető elkötelezettsége folytán pénzügyileg támogatta az átmeneti társadalmakat, rendszerint olyan eszközöket hozott létre, amelyek – néha a megerősítést szolgáló eszközök kárára – hamis fénnyel vonták be a társadalmat. A független műsorszolgáltatói szektor nyugati segélyeken keresztül történő finanszírozására irányuló általános erőfeszítés igen dicséretes, azonban ugyanannyi figyelmet kellene fordítani a

köztulajdonú műsorszolgáltatói szektor egészséges megreformálására is.

A berlini fal leomlásakor, a szovjet birodalom összeomlásakor a globalizáció, meglehetősen optimistán, a nyitottság ünneplését, a történelem végének műsorszolgálati megfelelőjét sejtette. A kulturális imperializmus elveit átmenetileg félredobták, és elkerülték az új állam felépítése és a régi kommunikációs rendszerek lerombolása közötti ellentmondásokat. Mára viszont a kommunikációs érdekszférák fölötti küzdelmek hozzátartoznak a jelentős következményekkel járó változásokhoz. Amint előjönnek a posztszovjet vagy posztkommunista időszak stabilitásának, illetve a stabilitás megőrzésének nehézségei, fel kell tenni a kérdést: vajon megmaradhat-e a nemzetállam egy olyan világban, ahol a kultúra, a vallás és a képzelet határai megszűnnek.

Sok-sok éve már annak, hogy Marie Brenner kritikus a televíziót „vezetékes drognak" nevezte, Jerry Mander pedig egy vadul valószínűtlen könyvében megfogalmazott „Négy érvet a televízió kiirtása mellett". A televízió kiirtása sem nem lehetséges, sem nem igazán kívánatos; ám a nézettség mértéke és annak az oktatáshoz, valamint a polgári részvételhez való viszonya fontos nemzeti ügy kellene hogy legyen. A televíziózásra a dohányzáshoz hasonlóan úgy kellene tekinteni, mint ami eléggé súlyos következményekkel jár ahhoz, hogy csökkentésére, illetve megváltoztatására hatékony stratégiát kelljen kidolgozni. Az AIDS felől nézve a nem biztonságos szexuális együttlét, a drogok használata és más önmagukban veszélyt hordozó tevékenységek miatt a kormány feladata egyre inkább az, hogy oktasson, azaz a képeket és információkat a közösség szokásainak megváltoztatására használja fel. A kormány feladatát e kérdésekben nem úgy alakították ki, hogy korlátozza a cselekvés vagy a szólás szabadságát, hanem inkább úgy, hogy hasson arra a környezetre, amelyben az emberek döntéseiket meghozzák. A dohányzás kérdésében mostanra igen szigorú és alapos kormányzati beavatkozások történtek, nemcsak hivatalos figyelmeztetések formájában, de az adószabályozáson, a reklámozási lehetőségek korláto-

zásán, az árusítás helyére vonatkozó korlátozásokon, illetve a vásárlás életkorra vonatkozó feltételeinek szabályozásán keresztül is. Az AIDS esetében a viselkedési formák befolyásolása szinte kizárólag az oktatás – egyfajta kollektív felelősség – formájában történik, melynek célja az, hogy segítsen tájékoztatni az állampolgárokat, elsősorban a fiatalokat, a gondatlan, nem biztonságos szexuális együttlét kockázatairól.

Még egyetlen nyugati társadalom sem jutott arra a határozott következtetésre, hogy a túlzottan gyakori televíziózás veszélyes lenne mind az egyén, mind pedig a társadalom számára. A dohányzástól eltérően ez esetben nincsen semmiféle látható hatás: károsodott tüdő vagy valami annak megfelelő fizikai bizonyíték. A nagymértékű televíziózás egyesek számára még hasznos is lehet mint információforrás, másokat pedig kiszakíthat életük egyébként kegyetlen, beszűkült, nyomorúságos mindennapjaiból. Az azonban eléggé nyilvánvaló, hogy amit ártalmas televíziónak nevezhetnénk, az a szemlélődés, az olvasás és az állampolgári lét fáradságos tevékenységeinek ellensége. Nem arról van szó, hogy a televízióban megjelenő kegyetlenség szükségszerűen kegyetlenséget szül, vagy hogy amit szemérmetlennek gondolunk, az erkölcstelenséget eredményez, hanem inkább arról, hogy a túlzottan sok, értelmetlen televíziózás kihat a polgárság minőségére, a polgárok felelősségérzetére, sőt még a versenyre való képességére is. Az újfajta technológiák segítségével közvetített populáris kultúra képezi a leghatékonyabb, legnagyobb befolyással bíró és technikailag legtökéletesebb „tananyagot" szerte a Nyugaton, valamint az átmeneti államokban. A tények tagadása vagy a cenzúra gondolatával való játszadozás helyett, a társadalmaknak azt kell megfontolniuk, hogy az előttük álló megoldási lehetőségekhez miképpen lehet kritikusan hozzáállni. Ez nem a régi tanórákat jelenti, ahol a fiatal elvtársak a közös vállalkozás nagyszerűségéről olvastak. A képernyőn megjelenő és az egyén által folytatott életmódok összeegyeztetése nem újkeletű probléma, mint ahogyan az sem, hogy meg kell tanulni dönteni a piac csábításai és az otthon szükségletei

között. Miután ezek, illetve az ezekhez hasonló kettősségek egyre inkább kiéleződnek, figyelmet kell rájuk fordítani, különben kétségbeeséshez, esetleg még rosszabbhoz vezetnek.

A nyilvános szféra

Az oktatással, azaz a közösség fenntartásának legfőbb eszközével kapcsolatos problémák összekapcsolják a nemzeti identitás és a nyilvános szféra kérdéseit. Anélkül hogy figyelmet fordítanánk a nemzeti identitás legfőbb értékeire, a nyilvános szféra nem tud működni. Azoknak, akiknek részt kell venniük a nyilvános szférában, nem lesznek meg a tanácskozó demokrácia működéséhez szükséges eszközeik. Éppen ezért folyamatossá válik a vita arról, hogy kit és mit védenek a beszéddel kapcsolatos állami intervenció korlátozásai. A vita azonban nem korlátozódhat csupán a tartalomra, vagyis azokra az ismerős kérdésekre, amelyek – amint azt láttuk – a nemzeti identitás különböző aspektusait idézik fel. Több figyelmet kell fordítani a beszéd infrastruktúrájára, a nyitottság és a zártság közötti egyensúlyra, a költségek, illetőleg a hozzáférés problémájára, valamint arra a kérdésre, hogy a társadalom mely alanyai részesüljenek a beszélő kitüntetett státuszában. Egyre jelentősebbé válnak azok a kérdések, hogy a kultúra bekebelezésére való képességük tekintetében mennyire kell a multinacionális társaságokkal speciálisan bánni, hogy a kommunikáció szabályozása szempontjából van-e különbség a közvetlen politikai diskurzus tartalma (hírek, információk, viták) és a populáris kultúra tartalma (szórakoztatás, reklámok és más kereskedelmi jellegű megnyilvánulások) között, vagy hogy van-e különbség a hírközlés szerkezetének létrehozása (a monopólium problémája, illetve a verseny lehetőségének biztosítása) és magának a beszédnek az irányítása, kontrollja között.

Egy társadalom jövőbeli józansága azon múlik, hogy e kérdések felvetésekor mennyire képes az értelmes, elvi alapokon nyugvó, tiszteletre méltó különbségtételekre. Amint azt láttuk, az állami intervenciót helyeslő szemléletmódok eltűnőben vannak, és

a fokozott diskurzus, valamint a szabadság nem az egyedüli eredményei ennek. A technológiához egy megváltozott jogi doktrína is társul, hogy együtt csökkentsék a kormány névleges képességét a nemzeti identitás befolyásolására, és növeljék a nyilvános szférát. Miután az Egyesült Államokban a kábeltelevíziós és telefontársaságok sikerrel érveltek amellett, hogy ők maguk is „beszélők", és nem csak más beszélők és hallgatók eszközei, kimerítették a Kongresszusnak (illetőleg az államoknak) azt a hatalmát, hogy szabályozó sztenderdeket vezessen be. Ugyanez a technika érvényesül akkor is, mikor a technológiai változások idején megtagadják a kormánytól az „elektronikus sztráda" tervezésének befolyásolására irányuló hatalmat. Az a történelmi jelenség, mely szerint a beszéd sztrádáinak használata és működtetése egymástól elválik, gyakorlatilag megszűnt. A kormányzati intervenciótól való védettség – a technológiák egymáshoz való közeledése, a szerkesztői kategóriák eltűnése, a frekvenciaszűkösség mint kifogás megszűnése vagy az állammal szembeni szabadosabb gyűlölködés – azt jelenti, hogy az állam megnyilvánulásokhoz való kapcsolatát egyre sürgősebb újragondolni.

Ebben a kontextusban lehetséges, hogy az Első alkotmánykiegészítés és a világ más hasonló doktrínáinak értelmezései nem a demokratikus értékek fölismerésének eszközéül szolgálnak, hanem a vízió komoly akadályai. A szólásszabadságra vonatkozó amerikai jogalkotás kibővülésének haszonélvezői előnyösebbnek találják, ha az állam hatalmának kérdését inkább a fejlődés és a jog, semmint a populáris jel-képek és a történelem folyása közötti kapcsolatra vonatkozó lényegi elképzelés szempontjából vizsgálják. Az uralkodó metaforák, valamint a szabályozásokba foglalt előírások egy jogközeli mentalitást tükröznek. Az első ilyen metafora a kormány mint „közlekedési rendőr", amelyben az állam szerepe alig több az egymással versengő egyéni érdekek közötti mozgás elősegítésénél. A második, amely kisebb helyreigazító cselekedetekre utal, a kormány feladatául az „egyenlő játékfeltételeket" jelöli ki. Az egyengetői funkció itt általában arra korlátozódik, hogy felülkerekedjen azokon az elő-

nyökön, amelyekben korábban egyes versenyzőket részesített. A metaforák bajnoka a „piac": a piacgazdaság, a szabadpiac és az eszmék piaca. A piac lényegénél fogva olyan tér, amelyben kizárólag a piachoz magához való lojalitás létezik. A metaforák mindegyike az összehangolt semlegességet mint annak eszközét ünnepli, hogy a hivatalos döntéshozó szervtől megtagadják a tevékeny részvételt.

Lehet azonban, hogy az, ami látszólag az intervenció hiányának egyik formája, valójában nem más, mint az amerikai és egyéb mítoszok gyűjteményének újrarendezése és újbóli megerősítése. Az átmeneti folyamatok küzdőterén az emberi jogok, illetőleg a szólásszabadság kibővült és korlátozástól mentes fogalmai a kereskedelem szárnyain érkező nyugati narratívák előretolt védelmezői. Ahhoz, hogy remény lehessen a kultúra, az oktatás és a polgári lét megváltására, a törődés új típusának és új gondolkodási struktúráknak kell megjelenniük. A kormány és a társadalom szerepére vonatkozó alternatív elképzelésekre van szükség, hogy így – nekünk, mindannyiunknak – meg legyen az erőnk és lehetőségünk arra, hogy alkalmazkodjunk a jel-képek terjesztésének változó körülményeihez. Cass Sustein, a University of Chicago ismert jogtudósa szerint „a véleményalkotás szabadságának egy olyan új értelmezés[ére van szükség ..., amely] élesen megkülönböztetné az »eszmék piacát« és a demokratikus mérlegelés rendszerét." Egy ilyen értelmezés „sokkal öntudatosabban koncentrálna a demokráciára irányuló alkotmányos törekvéseinkre". Az eszmék piaca, állítja Sustein, nem a természet szülötte, hanem „maga is szabályozási rendszer, és nem valami korlátok nélküli szellemi bazár". Szerinte a választás nem a szabályozás és a *laissez-faire* között húzódik, hanem „a szabályozás olyan különböző rendszerei között [kell dönteni], amelyek közül némelyek jobban, mások kevésbé szolgálják a demokratikus mérlegelés céljait".[3]

Különösen az Egyesült Államokban igen kiterjesztőleg értelmezik a szólásszabadság alapelveit; az Első alkotmánykiegészítés egy olyan doktrínává alakul át, amely – tágabb értelemben – gá-

tolja a közösséget abban, hogy a beszéd infrastruktúrájával, illetve annak a nemzeti identitásra, valamint a nyilvános szférára gyakorolt hatásával érdemben foglalkozzon. A valódi kérdés az, hogy kinek áll hatalmában az olyan, nagyobb fajsúlyú ipari kérdésekben való döntés, mint például a műsorszolgáltatás és a kábelrendszerek viszonya, az engedélyezhető hozzáférés mértéke, a telefontársaságok funkciójának átalakulása vagy az információs sztráda felépítése és működésének mértéke. A technológia fejlődésével az állam és a média között fennálló viszonyban mindenképpen radikális változások mennek végbe. Miközben ezek a változások átalakítják a beszéd kontextusát, nem jelentik azt, hogy véget kellene vetni az arra irányuló erőfeszítéseknek, hogy átgondoljuk, miként lehetne a médiát a demokratikus értékekkel összhangban a nyilvános szféra bővítésére használni. Az új kommunikációs technológiák költséges alkalmazása mindig is a kormányzati támogatástól, a kedvező szabályozástól, a speciális előjogoktól, és, gyakran, a konkurenciától való védelemtől függött. Semmi olyan nincs a rádióhullámokban, a mozdulatlan drótokban vagy az optikai szálakban, ami a szolgáltatás biztosítása mellett megszabná a társadalmi szerveződést vagy az azt kísérő üzleti és jogi struktúrákat. Ami a drótokban történik, azt a fizika irányítja, ami pedig azt megelőzően vagy azt követően zajlik, azt a jog és a társadalmi szerveződés határozza meg. A szerveződésnek ezek az elemei anélkül nyitottak a nyilvános meghatározás és a jogi szabályozás terére, hogy „korlátoznák a szólás szabadságát".

A változások eredményeképpen új szempontok jelennek meg. A új technológiáknak megfelelő minőségi változások például befolyásolják a keresletet, valamint a használattal (pl. a televízionézéssel) kapcsolatos viselkedésformákat. Amióta csak megjelent a kábeltelevízió, az otthon elérhető (jelenleg elsősorban szórakoztató jellegű) műsorok ára folyton változik, és a fizetés egyre inkább közvetlenül a fogyasztótól a szolgáltató felé történik. Miután a reklámozáson keresztül történő közvetett mód helyett a nézők most már úgy fizetnek a televízió szolgáltatásaiért, hogy az egyre inkább számonkérhetővé válik, hamarosan az információszolgáltatás is körültekintőbben fog történni. Mintegy előjeleként az elkövetkező jelenségeknek, az amerikai törvényszékek, illetve a Kongresszus azzal vannak elfoglalva, hogy hogyan lehetne megtartani a „szabad" és a reklámok által támogatott televízió közötti választás lehetőségét.[4] A Kongresszus egy tanulmányt készíttetett arra vonatkozólag, hogy miként vándorolnak a sportprogramok a hagyományos műsorszolgáltatóktól az olyan csatornákhoz, amelyek kizárólag kábelen keresztül érhetők el, vagy amelyeken a néző az egyes műsorokért fizet; mindezek mögött érezhető volt az az elképzelés, mely szerint az állampolgárságnak fontos eleme az, hogy az egész nemzet nyomon követhessen bizonyos eseményeket,.

A huszadik század vége felé Európa és Amerika számára az új jövő szimbólumává az elektronikus szupersztráda válik: ötszáz csatorna (vagy egyetlenegy olyan, amely hozzáférést biztosít az információk univerzumához), korlátlan interaktivitás, a fogyasztó választási lehetőségeinek drasztikus kibővülése és világos kontroll – egy ígéretekkel, szabadsággal és a választással teli látomás. A kívülről kényszerített korlátok nélküli végső választás életre szóló reménye. E vízió legtöbb megfogalmazása azonban a gazdasági lelkesedés ellenére is keveset vagy semmit sem árul el annak hatásáról.

Ötszáz csatorna – vagy, ami még valószínűbb, a teljesen összekapcsolt hálózat – olyan lehet, mint ötszáz különböző ízű rágógumi, vagy ötszázféle gépkocsi, melyek a választás lehetőségének illúzióját vagy a tényleges sokféleséget biztosíthatják. Hozzájárulhatnak a közösség balkanizálódásához, de az összetartozás új fogalmait is létrehozhatják. Tartalmuk megerősítheti, de le is rombolhatja a nemzeti identitásokat. A nyilvános vita kibővülhet, de el is tűnhet. Ötszáz csatorna jelenthet több hírt (amint azt gyakran feltételezik), de, kellő figyelem híján, jelenthet kevesebbet is, ide értve az újságok ma ismert formájának megszűnését. Az újfajta bőség jelentheti a csatornák számának megsokszorozódását, és ezzel a kormány nyitottságának növe-

kedését vagy pedig a hozzáféréssel összefüggő jelenlegi kísérletek aláásását. Ötszáz csatornát lehet úgy szervezni, hogy azok életmentő szolgálatot jelentsenek a szegények és az idősek számára, de az információkhoz és szórakozáshoz való hozzáférés olyan kétlépcsős rendszerét is jelenthetik, melyben megnő a szakadék a „van" és a „nincs" között. Ötszáz csatorna jelenthet egy egészségesebb politikai rendszert, ahol nagyobb a politikai pártok hozzáférése, és tartalmasabbak a képviselők által folytatott párbeszédek, de jelentheti az egymástól elszakadó, kritika nélküli perspektívákat, illetve a vagyon és a választó elérése közötti kapcsolat erősödését is. Ötszáz csatorna teret biztosíthat a nyilvánosabb műsorszolgáltatásnak, azonban a huszadik század folyamán kifejlődött közszolgálati szerep végét is jelentheti. Az újfajta technológiák lehetővé tehetik, hogy a meglévő kormányok hatékonyabbak legyenek, de az is lehet, hogy tönkretételük eszközéül szolgálnak.

A technológiában, illetve a rendszerek működtetésében bekövetkezett hatalmas változások politikai dimenzióit elárasztják a tetszetős csábítások: a több az jobb; a mozgás egyenlő a szabadsággal. A technológia tekintetében a több nem csak hogy jobb, de egyben szükségszerű is. A bőség a választás lehetőségét, az pedig a szabadságot jelenti. A haladás mércéje az elérhetőség növekedése. A több azonban jelenthet kevesebbet is – a több erőszak, a nagyobb mértékű szennyeződés vagy az egyén nagyobb távolsága saját énjétől és közösségtől. És valóban, létezik egy olyan zord jövőkép, mely szerint a több csatorna kevesebb beszédet jelent – ugyanazon téma végnélküli variációit, az időben való vándorlást mint a választási lehetőség álcáját. A változáshoz kapcsolódó szavak betekintést engednek a társadalmi következményekbe. Az „elektronikus sztráda" fogalma például segít a kormány feltételezhető szerepének meghatározásában. Eszerint a kormány szerepe minimális lenne és a tervezésre korlátozódna; valami fajta közlekedési rendőri funkciót, illetve az úthasználati díj beszedését jelentené. Ha azonban másféle megközelítésben vizsgáljuk a változásokat – például az oktatásra, az

írni-olvasni tudásra vagy a munka versenyképességére vonatkozó következmények szempontjából –, a kormány hatalmának másfajta meghatározásához jutunk.[5] Miközben az elektronikus sztráda felé rohanás és az autonóm személyiség ehhez kapcsolódó képe a legfejlettebb társadalmakban a diskurzus fontos részét képezik, ugyanakkor el is vonhatják a figyelmet az új technológiák geopolitikai jelentőségéről.

Ebben a kontextusban a kormányok – melyektől sohasem idegen a cenzúra – meglepően rugalmasan fognak viselkedni. Azok pedig, akik kellő eltökéltséggel rendelkeznek ahhoz, hogy a nézeteikhez való általános alkalmazkodást erőltessék, hadjáratukhoz az államgépezetet hívják majd segítségül. Minél koncentráltabb a sajtó (és a szórakoztató-, valamint információszolgáltató ipar más megjelenési formái), annál könnyebben tudja a kormány annak viselkedését – néha nagyon finoman – befolyásolni. Ha az utak telítve vannak, mindegy, hogy hány bekötőút van; hacsak nincs valami közös hordozó, már a kontroll lehetősége is elegendő a kormány számára, hogy befolyását gyakorolhassa. A nagymértékben decentralizált sajtó – a független lapkiadók és televíziós társaságok százai vagy ezrei – a társadalom nagyobb szabadságára utalnak, mint a kisszámú multinacionális cégek dominálta piac. Ha azonban valamennyi társaságnak egyetlen kis résen kell keresztüljutnia, az eredmény hasonló lesz.

Ez a könyv kísérletet tett arra, hogy újrafelfedezze, újrafogalmazza azokat az igazoló indokokat, amelyekkel a nyilvánosság az eszmék piacán beavatkozik. Az átmeneti társadalmak számára a válasz nem lehet a bezárkózás, a befelé fordulás, illetve a külföldi műsorszolgáltatás merev, meggyőződésen alapuló elutasítása. Európai és amerikai megfelelőikhez hasonlóan ezeknek a társadalmaknak is az most a feladata, hogy növeljék a szólás szabadságát, megerősítsék a versenyt biztosító piacokat, és mindeközben törvényes, demokratikus intézményeket építsenek és tartsanak fenn.

Egy olyan jogi struktúrát kell létrehozni, amely legjobban szolgálja a demokratikus mérlegelés eredményeképpen kitűzött

célokat. Olyan feladat ez, amellyel a legtöbb mai társadalomnak meg kell küzdenie, függetlenül attól, hogy a posztszovjet állapotba való átmenet részesei – mint Kelet- és Közép-Európa, valamint a volt Szovjetunió államai – vagy pedig az Európai Közösséghez vagy az Egyesült Államokhoz tartoznak. A nagy médiaforradalmak – a rádió, a televízió, a kábelcsatornák és a műholdas adás megszületése –, bár kibővítették a diskurzus lehetséges eszközeinek körét, nem feltétlenül járultak hozzá a politikai részvétel minőségi megváltozásához. Minderre aligha tekinthető válasznak, hogy az új technológiák a demokratikus folyamatokra nézve kedvezőbbnek tűnnek. Láttuk, hogy mint korábban is, a csatornák bőségének gyümölcse néha illuzórikus és gyakran keserű.

Lehet, hogy csak üres szlogen marad a demokratikus folyamatok előbbrevitele, amely semmit nem mutat annak a politikai entitásnak a természetéből és stabilitásából, amely egyben az adott állam kommunikációs lehetőségeinek szervezője és kollektív megvalósítója. Komoly bajban van egy társadalom, ha a vita, illetve a diskurzus terének bővítése az összetartó erő megszűnéséhez és a nemzeti identitás meghatározó eszméinek pusztulásához vezet. Láthatólag egyre több társadalom találja magát szemben azokkal a „hasadásokkal", melyekre ez a kedvezőtlen mellérendelés utal. A dialógus szabad tere mindig is feltételezte egy közös alap, illetve valamiféle együttes törekvés meglétét. A közös alapra vonatkozó elképzelések eltűnésével ingerlékeny – eleinte versengő, azután egymást romboló – nemzeti identitások tűnnek fel.

A jogi rendszerekben „kódolt üzenetek" hozzájárulnak a képernyőn látottakhoz, illetve azok kíséretéül szolgálnak. A láthatatlan, formális struktúra része a látható szövegnek. David Morley írja, hogy ahhoz, hogy megfelelően gondolkozhassunk egy televíziós műsor „jelentéséről", meg kell értenünk létrehozásának körülményeit, magát a verbális és vizuális szöveget (a „médiaművet"), valamint a szöveg és a közönség kapcsolatát.[6] A jog mindig is hatással volt erre az irányzatra – annak valamennyi as-

pektusára. A kormányok a világon mindenütt foglalkoztak – állami támogatáson, trösztellenes törvényeken, illetve állami monopóliumok létrehozásán keresztül – azokkal a körülményekkel, amelyek között a médiumok létrejöttek. A kormányzat az enyhébb vagy fokozottabb cenzúrán keresztül kihatással volt a verbális és vizuális szövegre. A szabályozás történelmi mintái meghatározták, hogy a szöveget hogyan szállítják a közönséghez – ide értve azt is, hogy a műsorokat miként „csomagolják", mi veszi őket körül, és a nézőnek mennyire van lehetősége a választásra. A globális változások idején azonban a kormány hatalma már e területek egyikén sem olyan nagy, és ez a szó legmélyebb értelmében megfosztja a jogot attól, hogy hatást gyakoroljon az előállítás körülményeire és a bemutatás „lakóhelyére".

A politikai elrendeződés hirtelen elbizonytalanodása és a nemzeti szétesés „járványa" valamiképpen kapcsolatban van a kommunikációs hálózatok átalakulásával. Áttekintettem, hogy a Szabad Európa Rádió, a Szabadság Rádió, az Amerika Hangja és a BBC miként tulajdonítja a saját érdemének is az *ancien régime* bukását. Azt sohasem tudjuk meg, hogy állításaik mennyire megalapozottak, illetve jogosak; a kormányok azonban annak a meggyőződésüknek megfelelően cselekszenek, hogy az üzenetek küldésének és fogadásának megváltozott mintái alapvető fontosságúak. Az egyszerre globálisabb és lokálisabb műsorszolgáltató hálózatoknak köszönhetően biztosan meg fog változni az, hogy az egyes emberek miként gondolkodnak a lojalitások rendeltetéséről, illetve miben látják a probléma lényegét. Ez az, amire korábban úgy utaltam, mint az elme földrajza – egy olyan földrajz, amely megváltozik a történeteket létrehozó központok, a terjesztésüket szolgáló intézmények, illetve az összeköttetést biztosító eljárásmódok újratájolásával.

Nem szabadna, hogy meglepjen minket: a másoknak tartott prédikáció valójában saját magunknak is szól. Lengyelország, Oroszország és Magyarország problémáival szembe kell néznie az Európai Uniónak, az Egyesült Államoknak, valamint – különböző formában és mértékben – a világ többi részének is. Még

csak az sem világos, hogy az újfajta technológiák elterjedésében lesznek-e – legalábbis ezekben az országokban – lényegesebb különbségek, jóllehet a szakadék jelenleg óriásinak tűnik. A globalizáció lényege az itt tárgyalt kommunikációs problémák egyik közös vonásában áll: amíg a média fejlődése a történelem során különböző globális következményekkel járt, fennáll annak a kockázata, hogy az államnak a szerkezet és tartalom ellenőrzésére és befolyásolására, valamint, ebből adódóan, a nemzeti identitás és a demokratikus folyamatok formálására vonatkozó szerepe nagyban megváltozik. A globalizmus a kontroll elvesztéséhez – a minden nemzeti identitás alapjául szolgáló lojalitások megtartása tekintetében egy igen fontos veszteséghez – kapcsolódik.

A modernitás és a tradíció narratívái között komoly globális versengések alakultak ki. Miközben az emberek lelkéért folytatott küzdelmekről sokat írtak, sokkal kevesebb szó hangzott el a média szerkezetéről, illetve nyitottságáról, pedig ezek lehetővé teszik e küzdelmeket. Az Egyesült Államok és más országok nemcsak televíziós programjaikat exportálják, hanem, mint a programok szükséges velejáróit, az azokat alátámasztó szabályozó struktúrákat és üzleti szervezeteket is. A médiát szabályozó új törvények funkciója láthatólag és szándékosan az, hogy a változás látszatát, illetőleg a társadalmi felelősség felé való elmozdulást biztosítsák akkor, amikor ezek a célok még nem közvetlenül elérhetőek. Az olyan kultúrákban, amelyekben a pornográfia és a brutalitás képei egyre növekvő tendenciát mutatnak, a törvények része a képmutatás, a szemérmetlenség elítélése és a kegyetlenség megfékezése. A jog vigaszt nyújt; formális megállapításokat, miszerint a dolgokat kézben tartják, pedig ez nem igaz. Az átmeneti államokban a médiatörvények nem a valóságot, hanem a vágyakat foglalják magukban. A legjobb esetben olyan reményeket tükröznek, amelyek a változatosságra, a nemzeti identitások sokféleségének lehetőségére, a méltányosságnak a nyelvhasználatban való megjelenésére és a tárgyilagosságért folytatott küzdelmekre vonatkoznak. Kontextusukban vizsgálva, a médiatörvények kifejezik a társadalomnak a beszédhez, illetve a nyil-

vános szférához való hozzáállását, és formai betekintést engednek a politikai diskurzus szerkezetébe. Ezek a struktúrák gyakran érthetővé válnak azok számára, akik a híreket nézik, illetve akiknek értelmezniük kell a híreknek az igazsághoz, a tárgyilagossághoz, valamint a saját életükhöz való viszonyát.

Következtetések

Aligha elégséges, ha – amint azt Cassandra tette – pusztán demonstráljuk a csapásokat, amelyeknek elébe nézünk. Az újjáépítésre, helyreállításra, gyógyításra vonatkozó és a geopolitikai átalakulások idején feltétlen szükséges elképzelések olyan eligazítást igényelnek, ami megmutathatja a társadalom intézményeinek valódi szerepét. A jelen tanulmány alapján a következő megállapításokat tehetjük.

Ami a nemzeti identitást illeti:

1. Mind globálisan, mind pedig az egyes államokon belül létezik egy lojalitáspiac. Az állam egyik alapvető funkciója az, hogy saját piacán belül közvetítsen a versenytársak között, a médiatörvény pedig a piac szervezésének és szabályozásának eszközéül szolgál.

2. A lojalitások globális piacán a kormány nézeteinek közvetlen exportján keresztül vesz részt, ami az olyan vállalkozások pénzügyi támogatását, illetve ösztönzését jelenti, melyek – miközben magántulajdonban vannak – hasonló célokat valósítanak meg. A kormányok arra törekszenek, hogy olyan globális szabályozási módok alakuljanak ki, a fejlődő országokban pedig olyan médiatörvények szülessenek, amelyek a lojalitáspiacon elfoglalt pozíciójukra nézve kedvezőek.

3. A nemzeti identitás egy államon belül a különböző elképzelések, mítoszok és narratívák sorát jelenti, amelyet az uralkodó csoport, illetve csoportok hatalmuk megőrzésére (más csoportok pedig – szükségszerűen – a hatalom támadására és megszerzésé-

re) használnak. A kormányok a belső lojalitáspiacon azáltal tudnak, és – szinte mindig – szoktak a versenyben részt venni, hogy létrehozzák és közzéteszik a nemzeti identitás egy belsőleg közvetített gondolatát. Ha a lojalitáspiac megfelelően működik, akkor a kormány nem cenzorként tevékenykedik, hanem más érdekcsoportokkal együttműködve és a párbeszédre támaszkodva részt vesz a szokások kialakításában, a sztenderdek meghatározásában, valamint a szükséges korlátok és tabuk kiépítésében.

4. A cenzúra egy leegyszerűsített és helytelenített megoldás, amellyel technológiailag is egyre nehezebbé válik a lojalitáspiac felügyelete. A cenzúra – mint a szabályozás eszköze – jogos elutasításának kompenzálásához, azaz a kormány hatalmának megőrzéséhez (és néha az állam folyamatos legitimitásának megerősítéséhez) nélkülözhetetlenné válik, hogy a kormány a lojalitás piacán valamilyen alternatív módon vehessen részt. Ezek közé a módok közé tartozik egy versenyben lévő közszolgálati műsorszolgáltató támogatása; a pártfogás, valamint az állami pénzügyi támogatás olyan mintái, amelyek gazdagítják a nemzeti identitást, továbbá annak felismerése, hogy a kormány maga is egy erőteljes beszélő.

Ami a nyilvános szférát és a kommunikáció infrastruktúráját illeti:

5. A demokratikus folyamatok – amibe beletartozik egy civil társadalom és egy robusztus nyilvános szféra – nem természetes jelenségek, és többé nem képesek (talán eddig sem voltak sohasem) a kormány intervenciója és támogatása nélkül működni. A „szabadpiacon" kibontakozó televízió nem feltétlenük járul hozzá – sőt, gyakran még gyengíti is – ahhoz a nyilvános fórumhoz, amelyen az állampolgárok méltányos hozzáféréssel rendelkeznek, amelyen a vagyon vagy a hatalom nem feltételei a „belépésnek," és lehetőség van olyan véleményformálásokra, melyek az állam tevékenységeit ellenőrzik, illetve befolyásolják.

6. Ha az államnak törvényes érdekeltsége van a demokrácia rendszerében, és ha a beszéd új technológiái jelentős befolyást gyakorolnak a politikai folyamatokra, akkor a köz érdekében áll,

hogy létrejöjjön a kommunikáció infrastruktúrája. Az, hogy egy kormány létrehoz egy olyan infrastruktúrát, amely előbbre viszi a demokratikus folyamatokat, és segít az ideális nyilvános szféra megteremtésében, nem szabadna, hogy sértse az alkotmányos és emberi jogok alapelveit.

7. Az új technológiák és a régi szolgáltatórendszerek újfajta szervezésének megjelenésével a kormányoknak figyelmet kell fordítaniuk a beszéd nyitott és zárt területei közti egyensúlyra. Fenn kell tartani a teret a közös diskurzus és a közös identitás kifejlődése számára. Az államnak itt is feladata, hogy a demokratikus társadalom infrastruktúrájára vonatkozó döntéseket hozzon.

8. Maguk a demokratikus folyamatok, a képviselőválasztások, a szavazás, illetve a választási viták, mind olyan specifikus törvényhozást tesznek szükségessé, amely gyakran korlátozza a médiát. A kormánynak döntéseket kell hoznia a reklámnak a politikai folyamatokban betöltött szerepére, a kampányok finanszírozására, valamint egyebek mellett arra vonatkozólag, hogy a képviselőjelöltek miként használhatják a műsorszolgáltató szerveket, illetve milyen szabályok vonatkozzanak hozzáférésükre.

9. Az egészséges nyilvános szféra növekedéséhez és fennmaradásához különös figyelmet kell fordítani a televízió hatására, amellyel a fiatalok oktatását és kulturális fejlődését befolyásolja, és amely a kormányokat és az államokat világszerte foglalkoztató probléma. A kormány mint *parens patriae* nem éppen divatos felfogás; a jel-képekkel teli modernitás egyik aspektusa azonban abban áll, hogy a populáris kultúra lerombolja a közösséget és a politikai folyamatokat erősítő történelmi értékeket.

Jegyzetek

1. Bertrand Russel: *Portraits from Memory.* G. Allen & Unwin, London, 1956, 1. o.
2 Mark Yudolf: *When Government Speaks: Politics, Law and Government Expression in America.* University of California Press, Berkeley és Los Angeles, 1983, 112. o.

3. Cass R. Sunstein: *Democracy and the Problem of Free Speech.* The Free Press, New York, 1993, 12. o. Sunstein a nyolcvanas és kilencvenes évek beszédszabályozással kapcsolatos vitáit a New Dealt megelőző gazdaságszabályozási vitákhoz hasonlítja. Akkor a szabályozás ellenfelei úgy érveltek, hogy az alkotmány tiltja a beleszólást „a gazdasági jogok és jogosítványok meglévő szétosztásába". A New Deal reformerek „azt hangoztatták, hogy az egész rendszer egy fikcióra épül, és hogy a status quo nem a természet, hanem az ember műve". Ehhez hasonlóan, mondja Sunstein, a beszédjogok szétosztása a kormány és az egyéni cselekvés komplex eredménye. „A műsorszolgáltatással kapcsolatos nagyobb egyenlőség és sokszínűség támogatására tett erőfeszítések ... új és jobb szabályozó rendszert keresnek, és nem a 'kormány-szabályozás' szabadsággal való felcserélését.".

4. *Turner Broadcasting System Inc. kontra FCC,* 114 S. Ct. 2445 (1994).

5. L. James B. Twitchell: *Carnival Culture: The Trashing of Taste in America.* Columbia, New York, 1992. Twitchell a karnevál fogalmát metaforaként alkalmazza azzal a további gondolattal, hogy a kapuőrt felcserélte a vásári kikiáltó, aki arra ösztönöz, hogy „fizess és nézd, amit akarsz" (i.m. 2. o.).

6. L. David Morley: *Television, Audiences and Cultural Studies.* Routledge, New York, 1992, 77. o.

BIBLIOGRÁFIA

ABRAMSON, JEFFREY, 'Democratic Designs for Electronic Town Meetings', Készült az Aspen Intézet (Queenstown) Kommunikáció és Társadalom Programjának megbízásából, 1992.

AKSOY, ASU, and AVCI, NABI, 'Spreading Turkish Identity', *InterMedia* 20 (1992. augusztus), 39.

– and ROBINS, KEVIN, 'Gecekondu-Style Broadcasting in Turkey: A Confrontation of Cultural Values', *InterMedia* 21 (1993. június), 15.

ALTES, WILLEM F. KORTHALS, 'European Law: A Case Study of Changes in National Broadcasting', *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal* 11 (1993), 313.

AMAR, AKHIL REED, 'The Case of the Missing Amendments: *R.A.V. v. City of St Paul*', *Harvard Law Review* 106 (1992), 124.

AMERICAN ENTERPRISE INSTITUTE'S CONFERENCE, 'The New Global Popular Culture: Is it American? Is it Good for America? Is it Good for the World?' Washington, 1992. március 10. Szervezte Ben Wattenberg, Senior Fellow.

ANDERSON, BENEDICT, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983).

– 'Exodus', Critical Inquiry 20 (1994), 314.

ANG, IEN, *Desperately Seeking the Audience* (New York: Routledge, 1991).